

“Анты-Дзюрынг”, што наёмная праца, у якой ужо знаходзіцца ў зародку ўвесь капіталістычны спосаб вытворчасці, існуе з даўніх часоў; у адзінкавай, выпадковай форме ён існаваў на працягу стагоддзяў побач з рабствам. Але гэты зародак мог развівацца ў капіталістычны спосаб вытворчасці толькі тады, калі былі створаны неабходныя для гэтага гістарычныя перадумовы”. Таму вельмі важным з’яўляецца пытанне аб характары найму. Тут усе даследчыкі аднадушны – пры ўсёй рознабаковасці форм наёмнай працы ў сельскай гаспадарцы наём батракоў як у памешчыцкай, так і ў дзяржаўнай вёсцы быў пераважна прымусовы. Наём у сельскай гаспадарцы Беларусі яшчэ не ўяўляў сабой альтэрнатыву паншчыне і насіў эпізадычны характар. Сялян часцей за ўсё прымушалі наймацца ў батракі за мізэрную плату, якая не магла забяспечыць неабходнага жыццёвага мінімуму. Праца аплачвалася часта не грашыма, а натурай. Прыгонны стан наёмных работнікаў не дазваляў ім вольна распараджацца сваёй рабочай сілай, не мяняў феадальнага характару адносін паміж сялянамі і феадаламі. Аднак сам факт прымянення наёмнай працы ў сельскай гаспадарцы, хаця і не ў такім шырокім маштабе, з’яўляўся сведчаннем разлажэння і крызісу феадальна-прыгонніцкай сістэмы. Памешчыкі па-ранейшаму часцей за ўсё павышалі даходнасць сваёй гаспадаркі за кошт знешнеэканамічнага прымусу сялян, нізводзячы іх фактычна да стану састаўной часткі сродкаў вытворчасці. Гэта скарачала аб’ём таварна-грашовых адносін, назапашванне капіталаў, вяло да растрачвання даходаў гаспадаркі на невытворчыя расходы дваранства.

Прадпрымальніцтва дваран, выкарыстанне наёмных форм працы да адмены прыгоннага права не могуць разглядацца ў якасці асноўнага крытэрыю пры вызначэнні сацыяльна-эканамічнай прыроды той ці іншай гаспадаркі. Наёмная праца становіцца капіталістычнай тады, калі яна звязана з капіталістычнай формай вытворчасці, а гэта адбываецца толькі ў 80–90-х гг. XIX ст., калі завяршаецца фарміраванне капіталістычнага ўкладу.

Пры разглядзе праблемы генезісу капіталізму значнасць набывае пытанне аб ступені таварнасці сялянскай гаспадаркі. П.Г. Казлоўскі, В.І. Мялешка, М.М. Улашчык адзначаюць рэгулярны характар сувязей сялянства Беларусі з рынкам і прыводзяць канкрэтныя прыклады, якія пацвярджаюць гэты вывад⁶⁸. Аднак гэтыя прыклады не дазваляюць прасачыць працэс развіцця рынкавых сувязей сялянскай гаспадаркі. Праўда, вышэйназваныя даследчыкі адзначаюць, што сяляне былі перш за ўсё звязаны з унутраным рынкам. У хлебным гандлі маглі прымаць удзел толькі багатыя сяляне. Яны былі асноўнымі пастаўшчыкамі на рынак ільну і каноплі. Акрамя таго сяляне прадавалі на ўнутраным рынку жывёлу, птушку, малочныя вырабы, гародніну. Аднак распаўсюджванне фальваркова-паншчыннай сістэмы гаспадаркі, скарачэнне сялянскіх надзелаў, рост паншчыны вялі не да ўзмацнення рынкавых сувязей сялянскай гаспадаркі, а да яе разбурэння. Гэта ў канчатковым выніку выклікала ўпадак сельскай гаспадаркі і ўсёй феадальнай эканомікі, прывяло да ліквідацыі прыгоннага права – асноўнага тормаза эканамічнага развіцця краіны. Непадзельнае панаванне ў Беларусі паншчыны (каля 97% памешчыцкіх сялян), узмацненне прыгоннай эксплуатацыі

вызначылі ўпадак не толькі сялянскай, але і памешчыцкай гаспадаркі. Ён праявіўся ў скарачэнні забяспечанасці памешчыцкай гаспадаркі жывёлай, у зніжэнні ўраджайнасці, скарачэнні пасаваў, у росце падаткавых нядоімак. Назіраўся рост колькасці прададзеных, закладзеных у апеку за даўгі маёнткаў.

Менавіта таму выклікае здзіўленне імкненне даследчыкаў аграрнага развіцця Беларусі ў другой палове XVIII – першай палове XIX ст. характарызаваць гэты перыяд, які ў гістарычнай літаратуры названы “другім выданнем прыгонніцтва”, як асобную форму генезісу капіталізму.

Развіццё фальваркова-паншчыннай сістэмы гаспадаркі ў Беларусі стрымлівала назапашванне капіталаў у руках гараджан і сялян, а назапашванне грошай у руках феодалаў не вяло да буржуазнага развіцця рэгіёну, бо асноўная мэта гаспадарчай дзейнасці памешчыкаў і іх рынкавых сувязей былі “не менавая вартасць як такая, не абагачэнне як такое, а забеспячэнне належнага феадалу існавання”, існавання паразітычнага, накіраванага на захаванне феадальнага ладу і былых прыгонніцкіх адносін.

Не ствараў перадумоў для капіталістычнага развіцця і працэс маёмаснай дыферэнцыяцыі сялянства. Безмаёмасная, беззямельная частка сялян заставалася феадальна залежнай, што выключала магчымасць выкарыстання іх працы на прадпрыемствах капіталістычнага тыпу, якія знаходзіліся галоўным чынам у гарадах і належалі купецтву ці багатым мяшчанам, а іх праца па найме ў сельскай гаспадарцы і на вотчынных мануфактурах заставалася прыгонніцкай формай эксплуатацыі. Такім чынам, і сродкі вытворчасці (зямля), і рабочая сіла, калі і траплялі на рынак, то ў нязначных памерах. Гэта былі не толькі не капіталістычныя, але часам (асабліва формы найму) і нетаварныя катэгорыі, што скоўвала дзейнасць закону вартасці і фарміраванне ўнутранага капіталістычнага рынку. Апошні працягваў заставацца катэгорыяй таварнай гаспадаркі. Сусветны ж капіталістычны рынак толькі рабіў уплыў на разлажэнне феадальнага ладу, паскараючы распаўсюджванне фальваркова-паншчыннай сістэмы, праўда, капіталізм і ў Беларусі “...апаўсяціў у вёсцы аб сваім прышэсці як перыяд буйной сельскагаспадарчай вытворчасці на аснове паншчыннай працы прыгонных сялян”.

А.Н. Чыстазвонаў адзначае, што “другое выданне прыгонніцтва” толькі папярэднічала і надало своеасаблівыя рысы рускаму шляху развіцця капіталізму, але не было ні яго арганічнай састаўной часткай, ні яго пачатковай стадыяй.

Масавая экспрапрыяцыя сялянства і ўмацаванне дробнасялянскай уласнасці ў Беларусі адбываліся толькі пасля адмены прыгоннага права, а значыць, і працэс генезісу капіталізму як тэндэнцыя ў сельскай гаспадарцы пачынаецца ў парэфарменны перыяд, захоўваючы па-ранейшаму перажыткі адміраўшага феадалізму і розныя элементы пераходных форм. У дарэфарменны перыяд можна з упэўненасцю гаварыць толькі аб разлажэнні натуральнай гаспадаркі і паступовым яго пераходзе да таварнай, але для пераўтварэння таварнай гаспадаркі ў капіталістычную неабходна было падарваць аснову феадальнага спосабу вытворчасці – памешчыцкую зямельную ўласнасць, “разам з прыкаванай да яе працай сялян”. А ў першай палове XIX ст. таварная гаспадарка толькі

падрыхтоўвала ўмовы для зараджэння капіталістычнай вытворчасці. Усё гэта істотна паўплывала на развіццё прамысловасці, гандлю, фінансаў, хоць у гэтых галінах эканомікі генезіс капіталізму пачынаецца яшчэ ў дарэформенны перыяд, але сам працэс быў настолькі слабы, што не мог зрабіць істотнага ўплыву на развіццё сельскай гаспадаркі. Хутчэй наадварот, шырокае распаўсюджванне вотчыннай прамысловасці супярэчыла развіццю ў Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. капіталістычных мануфактур у гарадах і мястэчках, якія як і раней заставаліся гандлёва-рамеснымі цэнтрамі. Неабходна сказаць аб уплыве на працэс разлажэння і крызісу феадальна-прыгоннай сістэмы ў Беларусі вайны 1812 г. Ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі пры наступленні і адступленні французаў, акупацыя і звязаныя з ёй паборы, грабязы і гвалт разрабавалі сялянства і гараджан беларускіх губерняў. Войскі Напалеона разбуралі гарады, палілі вёскі, забіралі ў насельніцтва коней і жывёлу, харчаванне. Так, корпус маршала Даву, рухаючыся на Магілёў, спыніўся на 4 дні ў Мінску, рабаваў горад і яго мясцовасці. Былі разбураны і разграблены Віцебскі, Полацкі, Гродзенскі, Слуцкі, Магілёўскі, Кобрынскі, Ваўкавыскі, Барысаўскі і іншыя паветы.

Французы арганізавалі сваё кіраванне на тэрыторыі Беларусі і паставілі перад новымі ўладамі адну задачу – стварэнне надзейнай базы забеспячэння сваёй арміі харчаваннем і фуражом. Кожны корпус арміі Напалеона быў замацаваны за адным з павеатаў беларускіх губерняў для яго забеспячэння, у выніку чаго ўсе гарады і паселішчы былі падвергнуты планамернаму спусташэнню. На ўтрыманне напалеонаўскіх салдат, лазарэтаў акупацыйных уладз збіралі з усяго насельніцтва падаткі. Камісія Часовага ўрада Вялікага княства Літоўскага патрабавала ссыпаць у запасныя магазіны з кожнага сялянскага двара вялікую колькасць зерня. Па загадзе Віленскага камітэта харчавання мінскі дэпартамент павінен быў паставіць 200 тыс. чвэрцяў жыта, 55 тыс. бочак аўса, 10 тыс. валоў, вялікую колькасць сена і саломы. У трох павеатах Гродзенскай губерні прадпісаннем ад 24 верасня 1812 г. патрабавалася сабраць 50 тыс. чвэрцяў жыта, 72072 чвэрці аўса, 6550 беркаўцаў сена, столькі ж саломы. Мірнае насельніцтва рабавалі і войскі, якія праходзілі па акупіраванай тэрыторыі. Напрыклад, у Мінскім павеце варожыя салдаты забралі ў жыхароў жыта, коней, кароў, свіней, гусей, сена, авёс, посуд, абутак, вопратку, палілі адзенне і хаты. Апусташалі паветы і наступаючыя войскі Расійскай імперыі. Пасля вайны ў 2–3 разы паменшылася пагалоўе жывёлы, у 2 разы скараціліся пасяўныя плошчы.

Цяжкае і без таго становішча народных мас Беларусі ўзмацнялі частыя неўраджаі. У Віцебскай губерні, напрыклад, галодныя гады працягваліся 12 галоў запар пасля заканчэння вайны 1812 г. Агульныя страты ад вайны ў грашовым выражэнні па няпоўных даных склалі па беларускіх губернях: у Магілёўскай – каля 18 млн. руб., у Мінскай – звыш 15685000 руб., у Гродзенскай – звыш 8141260 руб. серабром, у Віцебскай (толькі па шасці беларускіх павеатах) – звыш 6875540 руб., у Віленскай (Браслаўскі і Ашмянскі паветы) – да 3213280 руб. Усяго па Беларусі страты склалі каля 52 млн. руб. серабром, скарацілася колькасць насельніцтва. Ва ўмовах феадальнага спосабу вытворчасці такія страты не маглі не

прывесці да заняпаду гаспадаркі беларускіх губерняў, да ўзмацнення працэсу разлажэння феадалізму.

Спроба ж памешчыкаў знайсці выйсце з крызісу шляхам развіцця таварнасці памешчыцка-паншчыннай гаспадаркі была рэакцыйнай па сваім змесце, таму што не забяспечвала развіццё прадукцыйных сіл сялянскай гаспадаркі, якая паступова прыходзіла ў заняпад і па тэмпах развіцця адставала ад памешчыцкай. Расшырэнне памешчыцкай гаспадаркі і распаўсюджванне фальваркова-паншчыннай сістэмы прывяло да ўзмацнення эксплуатацыі сялян. Канцэнтрацыя таварнай вытворчасці ў памешчыцкіх гаспадарках хоць і сведчыла аб разлажэнні феадальнага ладу, аднак зусім не садзейнічала паскарэнню тэмпаў гэтага працэсу, а наадварот, кансервала феадальныя адносіны і захоўвала адну з самых прымітыўных форм рэнты – паншчыну. Развіццё таварнай гаспадаркі сродкамі памешчыцкага прадпрымальніцтва не стварала ўмоў для зараджэння новых адносін не толькі ў сельскай гаспадарцы, але затрымлівала іх фарміраванне ў гандлі і прамысловасці.

Такім чынам, панаванне феадалаў у эканамічным жыцці рэгіёну перашкаджала развіццю гарадоў і мястэчак Беларусі, якія амаль да другой паловы XIX ст. заставаліся гандлёва-рамеснымі цэнтрамі, захоўваючы фактычна сярэдневяковы характар эканамічнага развіцця. Іншымі словамі, нягледзячы на паступовае развіццё таварнай гаспадаркі ў другой палове XVIII – першай палове XIX ст., у сельскай гаспадарцы паўсюдна панавалі феадальныя адносіны. Гэта зусім не адзначае, што на працягу стагоддзя не адбылося змяненняў структуры феадальнага грамадства і грамадскіх адносін. Магчыма, гэтым можна растлумачыць тое, што шмат гісторыкаў падмяняюць катэгорыі таварнай гаспадаркі познефеадальнага грамадства катэгорыямі генезісу капіталізму. І тут нельга не пагадзіцца з С.Д. Сказкіным, які прыйшоў да вываду, што “грашовыя адносіны на самай высокай стадыі феадалізму могуць развівацца на аснове існавання феадальных адносін”.

3.3. Количество научных работ, опубликованных (отдельно – сданных в печать) по заданию за отчетный период, с приложением оформленного с соблюдением установленных требований перечня публикаций отдельно по каждому виду изданий: монографии, сборники научных трудов, сборники докладов и тезисов докладов, справочные издания, энциклопедические издания, учебники и учебные пособия, др. книжные издания, научные статьи, тезисы докладов.

1. Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму: вучэб.-метад. дапаможнік: у 5 ч. / А.М. Люты [і інш.]; пад агул. рэд. А.П. Жытко. – Мінск: БДПУ, 2011. – Ч. 5: Прамысловасць. Транспарт. Крэдыт. – 278 с. (16,16 п. л.).

2. Люты, А.М. Стан сельскай гаспадаркі ў Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. / А.М. Люты, А.Э. Лютая // Палітычныя, сацыяльна-эканамічныя і этнакультурныя працэсы на тэрыторыі Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: да 150-годдзя скасавання прыгоннага права ў Расійскай імперыі: матэрыялы рэсп. навук. канф., Мінск, 4 сакав. 2011 г. / Беларус. дзярж. пед. ун-т; рэдкал.: А.І. Андарала (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2011. – С. 3–8 (0,64 п. л.).

3. Люты, А.М. Рамесная і дробнатаварная вытворчасць у Беларусі канцы XVIII – першай палове XIX ст. / А.М. Люты, А.Э. Лютая // Палітычныя, сацыяльна-эканамічныя і этнакультурныя працэсы на тэрыторыі Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: да 150-годдзя скасавання прыгоннага права ў Расійскай імперыі: матэрыялы рэсп. навук. канф., Мінск, 4 сакав. 2011 г. / Беларус. дзярж. пед. ун-т; рэдкал.: А.І. Андарала (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2011. – С. 11–19 (0,85 п. л.).

4. Люты, А.М. Архіўныя крыніцы сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі другой паловы XVIII – першай паловы XIX ст. / А.М. Люты, А.Э. Лютая // Европа: актуальныя праблемы этнокультуры: материалы респ. науч. конф., Минск, июнь 2011 г. / Белорус. гос. пед. ун-т. – Минск, 2011. – С. 108–110 (0,12 п. л.).

5. Люты, А.М. Транспарт і фінансы і іх значэнне для генезісу капіталізму ў Беларусі ў 1772–1917 гг. / А.М. Люты, А.Э. Лютая // Европа: актуальныя праблемы этнокультуры: материалы респ. науч. конф., Минск, июнь 2011 г. / Белорус. гос. пед. ун-т. – Минск, 2011. – С. 105–108 (0,18 п. л.).

6. Шкуцько, Л.Л. Яўрэй Мінскай губерні ў XIX – пачатку XX ст. (да пытання праблемы) / Л.Л. Шкуцько, Г.А. Шкуцько // Палітычныя, сацыяльна-эканамічныя і этнакультурныя працэсы на тэрыторыі Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: да 150-годдзя скасавання прыгоннага права ў Расійскай імперыі: матэрыялы рэсп. навук. канф., Мінск, 4 сакав. 2011 г. / Беларус. дзярж. пед. ун-т; рэдкал.: А.І. Андарала (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2011. – С. 166–168 (0,29 п. л.).

7. Шкуцько, Л.Л. Яўрэй ў сацыяльна-эканамічным жыцці Віленскай губерні ў XIX – пачатку XX ст. (да пытання праблемы) / Л.Л. Шкуцько // Палітычныя, сацыяльна-эканамічныя і этнакультурныя працэсы на тэрыторыі Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: да 150-годдзя скасавання прыгоннага права ў Расійскай імперыі: матэрыялы рэсп. навук. канф., Мінск, 4 сакав. 2011 г. / Беларус. дзярж. пед. ун-т; рэдкал.: А.І. Андарала (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2011. – С. 178–180 (0,26 п. л.).

8. Шкуцько, Л.Л. Палітыка самадзяржаўя ў адносінах да яўрэяў Беларусі ў 1830–1860 гг. / Л.Л. Шкуцько // Европа: актуальныя праблемы этнокультуры: материалы респ. науч. конф., Минск, июнь 2011 г. / Белорус. гос. пед. ун-т. – Минск, 2011. – С. 129–131 (0,18 п. л.).

3.4. Сведения за отчетный период о количестве (всего единиц) открытых научных законов, закономерностей, выдвинутых и обоснованных научных теорий, созданных новых методов и методик исследования.

1. Разработана программа математических методов анализа статистических материалов.

2. Составлены таблицы численности городского населения Беларуси, ремесленников промышленных предприятий различных категорий крестьянства.

3. Используя программу математических методов исследования, составлены таблицы по численности населения, городского населения, купечества, ремесленников, дворянства.

3.5. –

3.6. –

3.7. Сведения об использовании (предложениях по использованию полученных по заданию результатов при проведении последующих научно-исследовательских работ в рамках других типов программ всех уровней, инновационных проектов с указанием наименования и сроков реализации программ и проектов.

Научные разработки будут использованы в учебном процессе и для написания 10-томной истории Беларуси.

3.8. Сведения о выполнении международных научно-исследовательских проектов, включая гранты физическим лицам, в развитие работ по заданию (указать шифр задания программы, тип, номер, сроки выполнения совместного проекта, организацию и страну-соисполнителя).

Нет.

3.9. Сведения о документально подтвержденных фактах заинтересованности результатами выполнения задания со стороны отечественных (с указанием организаций) и (или) зарубежных (с указанием организаций и стран) потребителей научной продукции (предложения о сотрудничестве, об обмене научными достижениями, о покупке продукции и др.).

Количество и перечень заключенных контрактов, соглашений, договоров (без финансирования).

Нет.

3.10. Сведения за отчетный период о подготовке научных кадров в ходе выполнения задания из числа его исполнителей. Количество защищенных (подготовленных к защите) докторских диссертаций, защищенных (подготовленных к защите) кандидатских диссертаций, защищенных (подготовленных к защите) магистерских диссертаций, защищенных (подготовленных к защите) дипломных работ с приложением их перечней.

Нет.

3.11. Сведения об использовании результатов выполнения задания для совершенствования учебного процесса в высшей и средней школе (с указанием вида разработки, места и даты внедрения в учебный процесс)

Кафедра истории Беларуси использует результаты НИР в учебном процессе при чтении лекций и проведении семинарских занятий по истории Беларуси с 1 сентября 2011 г.

3.12. Перечень научно-аналитических докладов, заключений на обращения республиканских органов государственного управления, подготовленных с участием исполнителей по тематике работ в рамках задания.

Нет.

3.13. Сведения о получении (присуждении) наград исполнителям НИР за научные результаты и достижения за отчетный период.

Нет.

4. Организация выполнения задания

4.1. Краткая характеристика и оценка работы государственных заказчиков программы, организаций-исполнителей работ по подпрограмме, научных руководителей и координаторов программы по организации и контролю за ходом ее выполнения, содержанием и сроками выполнения работ и заданиям, обеспечению достижения основных целей и выполнению в полном объеме и в установленные сроки заданий программы и их этапов, научно-организационному сопровождению программы.

Головные организации – государственное научное учреждение «Институт истории Национальной Академии наук Беларуси», Белорусский государственный университет, а также координатор программы В.В. Яновская оказывали необходимую помощь в выполнении задания.

4.2. Сведения о рассмотрении хода выполнения задания организацией-исполнителем, другими заинтересованными республиканскими органами государственного управления, краткое изложение принятых ими решений и рекомендаций.

Ход выполнения НИР рассматривается на заседании кафедры истории Беларуси и Совета исторического факультета учреждения образования «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка». Контроль за выполнением осуществляет комиссия по приемке результатов НИР. По результатам каждого этапа выполнения НИР составляется акт внедрения, который подписывается комиссией, утвержденной приказом ректора учреждения образования «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка». Акт согласовывается с заведующим НИС и утверждается проректором по научной работе БГПУ.

4.3. –

4.4. –

4.5. Сведения об организации за отчетный период научно-практических мероприятий (совещаний, научных конференций, конгрессов, семинаров, школ, круглых столов и других) по проблемам, разрабатываемым в рамках задания, в том числе международных (с приложением перечня мероприятий).

Сведения о международных, республиканских конференциях, конгрессах, семинарах, совещаниях, школах, круглых столах, в работе которых участвовали исполнители задания с докладами.

1. Республиканская научная конференция «Палітычныя, сацыяльна-эканамічныя і этнакультурныя працэсы на тэрыторыі Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: да 150-годдзя скасавання прыгоннага права ў Расійскай імперыі». Минск, 4 марта 2011 г. Организаторы – кафедра истории Беларуси совместно с кафедрой славянской истории и методологии исторической науки. (Лютый А.М. с докладами “Рамесная і дробнатаварная вытворчасць у Беларусі канцы XVIII – першай палове XIX ст.”; Лютый А.М. “Стан сельскай гаспадаркі ў Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.”; Шкуцько Л.Л. с докладами “Яўрэі Мінскай губерні ў XIX – пачатку XX ст.”, “Яўрэі ў сацыяльна-эканамічным жыцці Віленскай губерні ў XIX – пачатку XX ст.”

4.6. – " –

4.7. Анализ причин, сдерживающих выполнение задания, и реализованные меры по их устранению. Сведения об исключении и привлечении к работе новых исполнителей.

Причин, сдерживающих выполнение НИР за отчетный период не было. Новые исполнители к работе не привлекались.

5. Заключение

5.1. Краткий итоговый анализ хода выполнения задания за отчетный период. Оценка степени достижения основных целей задания.

Цель и задачи, поставленные в ходе выполнения задания, выполнены в полном объеме.

5.2. Оценка вклада результатов выполнения задания в развитие гуманитарной науки, соответствия полученных научных результатов мировому и (или) лучшему отечественному научному уровню, их социально-экономические значимости.

Материалы задания соответствуют лучшему отечественному научному уровню и имеют определенную социально-экономическую значимость для развития исторической науки в Республике Беларусь и совершенствованию учебного процесса не только в вузах, но и в общеобразовательных школах. Их итоги используются в ходе преподавания курсов лекций по истории Беларуси и проведении семинарских занятий.

5.3. Другие выводы и предложения.

Материалы, полученные в результате выполнения данного этапа НИР являются базой для дальнейшего изучения проблемы влияния социально-экономических, этнонациональных, культурно-конфессиональных и политических процессов на формирование белорусской нации.